

زنان ترانه

«بررسی حضور زن در ترانه‌ها و اشعار عامیانه ایران»

بنفشه حجازی

قصیده سرا

قصیده سرا

زنان ترانه

بنفشه حجازی

طرح جلد: فرزانه ممبینی

نظارت فنی: نقی سیف

آماده سازی و نظارت بر چاپ: مؤسسه قصیده سرا

چاپ اول: ۱۳۸۴

چاپ: سحاب

تعداد: ۱۵۰۰ نسخه

حق چاپ محفوظ است.

قیمت: ۲۵۰۰ تومان

تلفن: ۷۵۳۰۳۵۳ - ۷۵۲۲۴۲۵

صندوق پستی: ۶۳۵۴ - ۱۵۸۷۵

پست الکترونیک: ghasidehsara@hotmail.com

با سرمایه گذاری تعاونی همگام

حجازی، بنفشه، ۱۳۳۳ -

زنان ترانه بررسی حضور زن در ترانه ها و اشعار عامیانه ایران /

بنفشه حجازی. - تهران: قصیده سرا، ۱۳۸۴.

۲۰۰ ص.

ISBN 964-8618-03-8 ۲۵۰۰۰ ریال

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

عنوان دیگر: ترانه زنان.

کتابنامه.

۱. زن در ادبیات. ۲. زنان - شعر. ۳. ادبیات عامه ایرانی. ۴. موسیقی

محلی ایرانی. الف. عنوان. ب. عنوان: ترانه زنان.

۸ فا ۰۰۸۳۵۲

PIR ۴۰۰۹/۹۳

۸۳ - ۱۹۱۴۷ م

کتابخانه ملی ایران

فهرست

۱۳	سیاسگزاری
۱۵	مقدمه
۱۹	روش کار
۲۱	اسمها در اشعار و ترانه‌ها
۲۱	نسبتهای خویشاوندی
۲۱	القاب
۲۱	اسامی عام
۲۲	اسامی شاعرانه
۲۲	اسامی خاص
۲۴	نسبتهای خویشاوندی
۲۵	زن (همسر)
۲۶	مادر
۲۸	ننه
۳۰	خواهر
۳۰	خاله
۳۴	دختر خاله

۳۵	عمه
۳۶	دختر عمه
۳۶	زن عمو
۳۷	دختر عمو
۳۸	دختر دایی
۳۹	مادر شوهر
۴۱	مادر داماد
۴۱	خواهر شوهر
۴۱	مادر زن
۴۲	ننه عروس
۴۲	زن بابا
۴۳	هوو
۴۸	دایه (= تایه، دده)
۴۹	القاب
۴۹	ضعیفه
۵۰	خاتون
۵۰	خانم
۵۲	خانمی
۵۳	آبجی
۵۴	باجی
۵۴	بانو
۵۴	بی بی
۵۴	مامان
۵۶	زن اوسا
۵۶	زن اریاب
۵۶	اسامی عام
۵۷	دختر

۵۹	عروس
۵۹	زن
۶۰	پیرزن
۶۲	اسامی شاعرانه
۶۲	خوری
۶۳	صنم
۶۳	نگار
۶۴	یار
۶۵	اسامی خاص
۶۵	بدری
۶۶	بگم
۶۷	بلورخانم
۶۷	پروین
۶۷	پری
۶۸	تین باجی - تین خانم
۶۸	خیرالنسا
۶۹	زبیده
۶۹	زهرا
۷۰	سکینه
۷۰	سلی
۷۱	سلیمه
۷۱	سیمین
۷۱	شباباجی - ما باجی
۷۲	شاخانم
۷۲	شمسی
۷۳	شهربانو - کلثوم
۷۴	شیرین

۷۴	صغرا
۷۴	صنم
۷۴	عذرا
۷۵	فاطمه _ رقیه
۷۵	فاطی
۷۶	کبری
۷۶	کشور
۷۶	گل بهار
۷۶	گل پری
۷۷	گلین باجی
۷۷	لیلا
۷۸	مرواری
۷۸	ماری
۷۸	منور
۷۹	مینا
۷۹	هما
۸۰	همدم
۸۱	زنان شهرها
۸۱	بندر
۸۱	تبریز
۸۱	تهران
۸۲	رشت _ مازندران
۸۳	شیراز
۸۵	فسا
۸۵	کردستان
۸۶	کولی ها

جنبه‌های ادبی اشعار و ترانه‌های عامیانه..... ۸۷

ترانه‌های زنانه..... ۹۹

آرایش، پوشش، و زینت‌آلات زنان..... ۱۰۹

پوشش..... ۱۲۱

پیرهن تور- شلوار تنگ..... ۱۲۲

تنبان خارا..... ۱۲۲

تنبان زری..... ۱۲۲

تنبان کوتاه..... ۱۲۳

شلوار کش..... ۱۲۳

چادر تافته..... ۱۲۳

چادر یزدی..... ۱۲۴

چارقد گارس (= گاز)..... ۱۲۴

چارقد مشمش..... ۱۲۴

زیر جامه مخمل..... ۱۲۴

قبای مخمل - کلاه ماهوت..... ۱۲۴

کفش پولکدار - چادر یراقدار..... ۱۲۵

کفش تاج‌الدوله..... ۱۲۵

یل..... ۱۲۵

جوراب مخمل..... ۱۲۶

پیرهن گل بادوچه..... ۱۲۶

شلوار، شلیته، چادر و پیچه..... ۱۲۶

شلیته و تنبون و روسری..... ۱۲۶

چکمن = چپکن = نیمتنه زری..... ۱۲۶

زینت‌آلات..... ۱۲۶

ازدواج ۱۲۹

جفت یابی ۱۲۹

اختلاف سن عروس و داماد ۱۳۲

جهیزیه ۱۳۸

توقع زوجین از یکدیگر ۱۳۹

توقع مرد از زن ۱۳۹

توقع زن از مرد ۱۴۴

رابطه عاطفی ۱۴۷

تنبيه بدنی زنان ۱۵۰

موانع ازدواج ۱۵۷

صیغه ۱۶۳

زن بیوه ۱۶۴

حضور زن وشوهر بیرون از منزل ۱۶۵

کار زنان ۱۶۷

سایر کارهای زنان ۱۷۴

بافندگی ۱۷۴

قالیبافی ۱۷۵

پختن نان ۱۷۸

شیر دوشیدن ۱۷۸

مشک زدن و تهیه لبنیات ۱۷۹

کار در شالیزار ۱۸۰

شخم زدن ۱۸۱

سایر کارها ۱۸۱

تحقیق زنان ۱۸۵

تحقیق مردان از طریق زنان ۱۸۵

۱۸۸.....	تحقیر زنانگی.....
۱۸۹.....	فحاشی.....
۱۹۱.....	سایر کلمات خوارکننده.....
۱۹۱.....	سایر.....
۱۹۲.....	بد و بیراه زنان به مردان.....
۱۹۳.....	فساد و فحشا.....
۱۹۳.....	روسیگری.....
۱۹۷.....	فهرست منابع.....

سپاسگزاری

زنان ترانه حاصل سالها کار در زمینه زنان و امور مربوط به آنان است که قطره قطره جمع شد و اینک پیشاروی شماست؛ در این مدت چاپ کتابهای ارزشمندی در این باره نگرانی نگارنده را مبنی بر در دسترس نبودن تمام اشعار به حداقل رساند.

پرس وجو از هنرمندان و دوستان صاحب ذوق برای معرفی منابع شفاهی هرچند حاصلی نداشت این اطمینان را به بار آورد که موارد بیشتری دستگیر پژوهشگر نخواهد شد، به خصوص آنچه مورد نیاز بود، شاعرانه‌ها و عاشقانه‌ها نبود بلکه اشعاری بود که آن روی دیگر روان و عمل انسانها را نشان دهد و حکایتگر روابط غلط و نادرست فرهنگی باشد که بیشترین آسیب آن به زنان وارد شده است؛ البته بدیهی است که کسی را میلی برای به خاطر سپردن زشتی‌ها نباشد.

به هر روی ممنونم از هنرمند و ارسته آقای جمشید لایق؛ استاد بزرگوارم آقای دکتر سید مهدی ثریا که شاید درس ایشان در رساله‌ای دانشجویی مرا به فکر این کار انداخته باشد.

از همسرم که گنجینه ادبیات عامیانه است. و با درود به روان مادر شوهرم که همیشه ترانه‌ای را زمزمه می‌کرد و یا به اندک اشاره‌ای به کلامی شاعرانه شعری می‌خواند که شادی و بهجت را به فضای خانه می‌آورد.

باتشکر از دستان کوچک دخترم ملودی در دوازده سال پیش که تمام
نوارهای ترانه‌های ضربی و تخت حوضی موجود در آرشیو دوستان را
پیاده کرد و از خانم مینا مشهدی فراهانی که با حضور در عروسیهای
سنتی خانواده مادری اش و کمک گرفتن از افراد دیگر، نمونه‌های زیبا و
جالبی از ترانه‌های تخت حوضی همچنان مرسوم را برایم تهیه کرد.
و تشکر نهایی نثار ناشر خوش فکر و فعال جناب آقای ناصر ایجاد
داد که حاصل قرن‌ها ذوق ایرانی را درباره زنان این سرزمین انتشار داد.

پنفته حجازی

مهر ۱۳۸۳

مقدمه

ترانه‌های عامیانه که به قول صادق هدایت «هنر و نبوغ ساده ترین طبقات مردم‌اند»، سمبول روح آزاد و بدون قید و بند، ترجمان روحهای پر سوز و گداز و نماینده تمنیات و خواسته‌های مردمی هستند که ترانه در آنجا شکل گرفته و ساخته شده است.

ترانه‌ها حاصل خلاقیت‌های هنری و مضمون پردازی مردمان با یکدیگر است؛ حاصل کاری گروهی که روح جمعی در آن موج می‌زند. زیبایی‌ی ساخته جمع و صیقل یافته در گذر زمان بدون امضای افرادی همچون فایز دشتستانی و باباطاهر همدانی؛ و چون کار مردمان است و مردمان از ساحل دریای خزر تا خلیج فارس و بیش از آن ایرانیانند یک ترانه را در بیش از یک منطقه می‌توان یافت با تفاوت‌هایی که یا حاصل گرمای جنوب است یا بارانهای شمال. زبان متفاوت آنها گویای همان آرزوها و تمناها و همان عشق است. ایرانی، درد هجران و اشک و طنز را با موسیقی خاص مناطق هماهنگ می‌کند و هنری به وجود می‌آورد که کار شعر و موسیقی را باهم به نمایش می‌گذارد.

مردمان در کنار یکدیگر ایستاده چون از ارتفاع ساده زندگی سخن می‌گویند، سخنانشان با زبان خشک اخلاق و خطابه‌های پراندرز متفاوت است. آنان زبانی ساده و طبیعی دارند که با احتیاجات هنری‌شان مطابقت

دارد. به همین منظور این ترانه‌ها برگزیده شده‌اند تا از درونشان دریابیم که ایرانیان به زنانشان چگونه می‌نگرند و از آنها در این بخش از فولکلور چگونه یاد می‌کنند؛ یا زنان ایرانی در ترانه‌ها از چه سخن می‌گویند.

ترانه‌ها و اشعار عامیانه همان گونه که امضای سراینده‌ای را به دنبال خود ندارند، زمان سرایش مشخصی را نیز فاقدند مگر تاریخ ثبت گردآورندگان اشعار و ترانه‌ها. شاید سرنخ ترانه‌ای به قبل از اسلام برسد یا پیش از آن و شاید به ماهی قبل از ثبت در کتابی.

همیشه عده‌ای برای بازگویی حرف دل مردمان ایران و نیز مجلس‌آرایی‌هایشان بوده‌اند که با اثر طبع آنان را ارائه می‌کرده‌اند و یا چون خود از همان گروه به‌شمار می‌آمدند به حرف خویشان بهایی بیشتر داده‌اند؛ حال چه در جهت تصحیح موسیقایی و چه به منظور افزودن بر غنای لفظ یا گاه گرفتن معنایی دیگر از آن، که این رندی طرفه حسنی است بدون مخالف.

استقبال از ترانه‌هایی که اثر طبع بازیگران و مقلدان بوده، خود نمایانگر موافقت یا توجه عامه به حکمت مستتر در آنان بوده است؛ بدین خاطر از آن ترانه‌ها و اشعار سود جسته‌ام. اما همچنان از ترانه‌هایی که سراینده‌ای خاص داشته است، حذر کرده‌ام.

در تقسیم بندی ترانه‌ها و اشعار عامیانه، لالایی‌ها را که مظهر آرزوها و خواستها و ترسها و نیازهای روحی زنان است که بیشتر خود آنان به بهانه خواباندن اطفال و به واقع درد دل با کودکان می‌خوانند، مورد بررسی قرار نداده‌ام که در حوصله این مقال نمی‌گنجد به خصوص که مواردی همچون دوری از همسر، ترس از هوو و از دست دادن فرزند و آرزوی بهترین‌ها برای اولاد... از فحوای سایر اشعار نیز استخراج شدنی است؛ چنین است اشعار و ترانه‌های عروسی که به آداب و رسوم و تشریفات می‌پردازد.

محتوای این ترانه‌ها هم بیانگر امیال غریزی و انتظارات جامعه ایرانی از زنان و برخورد با مسئله آنان است و هم مبین این نکته که در پاسخ به خواستها و انتظارات اجتماعی زنان - زنانی که در ترانه‌ها منعکس‌اند - چه پاسخی داده‌اند. به آسانی می‌توان دید که زنان ایران به هر آنچه از ایشان خواسته‌اند، پاسخ داده‌اند و اگر در این آزمون تاریخی، نمره و رتبه‌ای در این سطح دارند، سهم سؤال‌کنندگان و متصدیان آموزش و پرورش اجتماعی را نیز باید در نظر گرفت.

در جمع‌آوری و بررسی سؤالات مطروحه در این آزمون، بدیهی است که نگارنده به تمام منابع - به رغم کوشش فراوان - دسترسی نداشته است و اگر آنها را نیافته، امیدوار است که در منابعی که تاکنون مورد تفحص قرار نگرفته، مواردی ناقص یا تعدیل‌کننده برداشتهای این کتاب وجود داشته باشد.

برای نشان دادن تغییرات زمانه، گاه ترانه‌ای چند گونه نقل شده که به علت روشن نبودن تاریخ سرایش به ناچار از روی حدس و گمان مرتب شده است.

دارد. به همین منظور این ترانه‌ها برگزیده شده‌اند تا از درونشان دریابیم که ایرانیان به زنانشان چگونه می‌نگرند و از آنها در این بخش از فولکلور چگونه یاد می‌کنند؛ یا زنان ایرانی در ترانه‌ها از چه سخن می‌گویند.

ترانه‌ها و اشعار عامیانه همان گونه که امضای سراینده‌ای را به دنبال خود ندارند، زمان سرایش مشخصی را نیز فاقدند مگر تاریخ ثبت گردآورندگان اشعار و ترانه‌ها. شاید سرنخ ترانه‌ای به قبل از اسلام برسد یا پیش از آن و شاید به ماهی قبل از ثبت در کتابی.

همیشه عده‌ای برای بازگویی حرف دل مردمان ایران و نیز مجلس‌آرایی‌هایشان بوده‌اند که یا اثر طبع آنان را ارائه می‌کرده‌اند و یا چون خود از همان گروه به‌شمار می‌آمدند به حرف خویشان بهایی بیشتر داده‌اند؛ حال چه در جهت تصحیح موسیقایی و چه به منظور افزودن بر غنای لفظ یا گاه گرفتن معنایی دیگر از آن، که این رندی طرفه حسنی است بدون مخالف.

استقبال از ترانه‌هایی که اثر طبع بازیگران و مقلدان بوده، خود نمایانگر موافقت یا توجه عامه به حکمت مستتر در آنان بوده است؛ بدین خاطر از آن ترانه‌ها و اشعار سود جسته‌ام. اما همچنان از ترانه‌هایی که سراینده‌ای خاص داشته است، حذر کرده‌ام.

در تقسیم‌بندی ترانه‌ها و اشعار عامیانه، لایایی‌ها را که مظهر آرزوها و خواستها و ترسها و نیازهای روحی زنان است که بیشتر خود آنان به بهانه خواباندن اطفال و به واقع درد دل با کودکان می‌خوانند، مورد بررسی قرار نداده‌ام که در حوصله این مقال نمی‌گنجد به خصوص که مواردی همچون دوری از همسر، ترس از هوو و از دست دادن فرزند و آرزوی بهترین‌ها برای اولاد... از فحوای سایر اشعار نیز استخراج‌شدنی است؛ چنین است اشعار و ترانه‌های عروسی که به آداب و رسوم و تشریفات می‌پردازد.

روش کار

اسامی هم‌معنی در زبانهای مختلف زیر نامهای فارسی آمده است مثل کیجا یا دوهدر یا سایر تلفظ‌ها که تحت نام دختر آمده اند یا عمقزی به معنای دختر عمه یا تایه و دده که به معنای دایه است.

اگر چه در بسیاری از مناطق به خواهر، آبجی هم گفته می شود ولی در زیر نام خواهر آورده نشده و جزو القاب محسوب شده است چرا که به خیلی از زنان جمع خانواده بدون ارتباط خویشاوندی هم آبجی، آباجی و آغاباجی گفته می شده است.

بعضی از اسامی زنان به علت دشواری در خواندن ترانه‌های محلی ذکر نشده‌اند اما به بهانه‌های مختلف به منابع اشاره شده است مثل گوهر و گوهر سلطان و گلندام که در کتاب هدایت صص ۳۷۱ و ۳۸۳ آمده است.

صحبت راجع به اغلاط چاپی یا ثبتي یا گونه‌های متفاوت یک شعر از موضوع ما خارج بوده و حتی الامکان از این گونه بحثها پرهیز شده است.